

J. JABLONSKIS
IR DABARTINĖ MŪSŲ LITERATŪRINĖ KALBA

(100 metų jo gimimo sukakties proga)

J. PALIONIS

Šimtas metų skiria mus nuo tos dienos, kai gimė įžymus lietuvių kalbininkas, ilgametis lietuvių literatūrinės kalbos normintojas bei ugdytojas, nenuilstamas Lietuvos liaudies švietėjas Jonas Jablonskis. Per tą šimtą metų lietuvių tautos, kaip ir daugelio kitų tautų, gyvenime įvyko daug ir labai reikšmingų pakitimų. Lietuvių tauta ne tik nusimetė ilgus amžius slėgusią baudžiamosios naštos, ne tik atsipalaidavo nuo savų ir svetimų išnaudotojų, bet, broliškųjų tarybinių tautų padedama, susikūrė naują gyvenimą, naują pažangiausią socialistinę santvarką. Daug ir labai reikšmingų pakitimų per pastarąjį šimtmetį įvyko taip pat ir lietuvių kalbos raidoje. Iš ištisus amžius įvairių lietuvių tautos engėjų slopintos, niekintos ir žalotos, daugiausia tik baudžiauninkų lūšnose išlaikytos, literatūriškai menkai teapdorotos, nevienalytės kaimiečių kasdieninio susižinėjimo priemonės lietuvių kalba tapo vieningu, literatūriškai apdorotu, išstobulintu socialistinės lietuvių nacijos bendravimo, mokslo ir kultūros įrankiu.

Prie to dabartinės lietuvių kalbos išstobulinimo, o ypač prie vieningų dabartinės lietuvių nacionalinės literatūrinės kalbos normų nustatymo, savo ilgamete ir įvairiapusiška kalbine veikla kaip tik labai daug yra prisidėjęs ir mūsų šiandien minimas J. Jablonskis. 40 su viršum metų, nepaisydamas nei carinės reakcijos persekiojimų, nei sunkios savo ligos, nei skurdo ir vargo, jis su didžiausiu atsidėjimu bei pasišventimu dirbo labai reikšmingą gimtosios kalbos kultūros darbą: be paliovos taisė įvairių įvairiausių lietuviškų raštų kalbą, rašė lietuvių kalbos vadovėlius bei straipsnius kalbos praktikos klausimais, žodžiu ir raštu mokė visus taisyklingai reikšti savo mintis gimtąja kalba. Ir šitokio jo atkaklaus darbo rezultatas buvo tas, kad lietuvių nacionalinė literatūrinė kalba, apvalyta nuo visokių žargonybių ir siaurų tarmybių, įgavo aiškesnę bei pastovesnę sistemą, tvirtesnes ir vieningesnes normas.

Nors nuo J. Jablonskio kalbinės veiklos pradžios (1890 m.) praėjo jau septyni dešimtmečiai, tačiau jos įtaka dar labai ryški ir dabartinės,

tarybinės santvarkos sąlygomis suklestėjusios lietuvių nacionalinės literatūrinės kalbos struktūroje. Kur tik bepažvelgsime — į dabartinės mūsų literatūrinės kalbos rašybą, fonetiką, morfologiją, sintaksę ar leksiką — visur pastebėsime didesnius ar mažesnius J. Jablonskio kalbinės veiklos pėdsakus.

Štai, sakysim, dabartinė mūsų rašyba — tai faktiškai jablonskinė rašyba. Tokios rašybos pamatai buvo padėti jau jo 1901 m. „Lietuviškos kalbos gramatikoje“. Bet vėliau, po šios gramatikos pasirodymo, dar gana ilgą laiką buvo peršami įvairūs rašybos projektai, daug ginčijamasi bei nesutariama tiek dėl atskirų kalbos lyčių rašymo, tiek dėl rašybos principų nustatymo. Pvz. vieni rašė *áugštas, rŭgštus* (su *g*), *mezdamas, vezdamas* (su *z*), *bjaurus, pjauti* (su *j*). . . , o kiti — *aukštas, rŭkštus* (su *k*), *mesdamas, vesdamas* (su *s*), *biaurus, piauti* (su *i*) ir t. t. Todėl J. Jablonskiui, visada troškusiam susilaukti vieningesnės, nuoseklesnės ir visiems priėmiamesnės rašybos, reikėjo dar ilgai ir labai kantriai aiškinti rašybos principus, kovoti su visokiais reformų mėgėjais, kartais derintis prie kitų, susvyruoti arba ir nusileisti kitiems, kol pagaliau palengva ėmė ryškėti jo darbo vaisiai — pradėjo išgalėti jo 1922 m. „Lietuvių kalbos gramatikoje“ nustatytoji rašyba, kuri išliko ir ligi mūsų dienų.

Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos fonetikos ir morfologijos pagrindinės normos, remiančiosios aukštaičių vakariečių pietiečių (suvalkiečių) tarme, taip pat buvo pirmą kartą nustatytos tik J. Jablonskio gramatikose (pirmiausia 1901 m. „Lietuviškos kalbos gramatikoje“ o paskui — 1919 ir 1922 m. „Lietuvių kalbos gramatikos“ leidimuose). Tiesa, aukštaičių vakariečių fonetikos ir morfologijos lytys moksliskai dar anksčiau buvo aprašytos A. Šleicherio ir F. Kuršaičio gramatikose, o paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais, ryšium su lietuvių nacijos formavimosi procesu, jos buvo iškilusios jau ir lietuviškų raštų kalbos vartosenoje. Tačiau ligi J. Jablonskio gramatikų pasirodymo tos lytys dar nebuvo kaip reikiant įtvirtintos, apibendrintos ir pateiktos visos lietuvių nacijos rašto žmonėms kaip privalomos, norminės lytys. Todėl nenuostabu, kad ligi tol net aukštaičių vakariečių pietiečių tarmės atstovai, neturėdami praktinio norminio lietuvių kalbos vadovėlio, čia dar neretai paklaidžiodavo bei susvyruodavo: vieni kartais pavartodavo vienokias, kiti — kitokias fonetikos ar morfologijos lytis. Ir tiktai pasirodžius J. Jablonskio lietuvių kalbos gramatikoms, ėmė tolydžio vis labiau ir labiau nusistoti ne tik vieningesnė rašyba, bet ir vieningesnė lietuvių literatūrinės kalbos fonetikos bei morfologijos normos.

Žinoma, dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos normų sistemoje kai kurių J. Jablonskio gramatikose užfiksuotų fonetikos, o ypač morfologijos, lyčių jau nebėra: jas pakeitė kitos, naujesnės, vėliau išgalėjusios lytys. Pvz., 1901 m. gramatikos paradigmose duotos tokios įvardžiutinių būdvardžių lytys, kaip *baltámjam, gražiámjam, báltajai, grāžiaijai* (vnsk. nd.), *baltam̃jame, gražiam̃jame* (vnsk. vt.), *baltiemsims, baltómsioms* (dgsk. nd.) *baltómsiomis, gražiómsiomis* (dgsk. įn.). . . jau jo 1919 ir 1922 m. gramatikose buvo pakeistos lytimis *baltájam, gražiájam, báltajai, grāžiaijai*,

baltājame, gražiājame, baltiesiems, baltósioms, baltōsiomis, gražiōsiomis. . . Taip pat ir *-(i)u-*kamienių daiktavardžių vnsk. vt. lytys *sūnūje, žmogūje, vaisiūje, puodžiūje* (su ilguoju kamiengalio balsiu), priebalsinio kamieno daiktavardžių vnsk. šk. lytys *sēser, dūkter* ir kai kurios kitos, kurios 1901 m. gramatikoje buvo iškeltos į pirmą vietą, vėlesnėse J. Jablonskio gramatikose buvo nurodytos kaip nepagrindinės, nenorminės. Dabartinėje mūsų literatūrinėje kalboje plačiau nevartojamos ir tokios 1922 m. J. Jablonskio gramatikoje teiktos norminės lytys, kaip *sūnūse, pietūse* (dgsk. vt.), *ākmens, piemens, šūnes* (dgsk. vrd.), *brēda, būda, kāba* (es. l. 3a.) ir kt., kurių vietoje dabar įsigalėjusios *sūnuosė, pietuosė, ākmenys, piemenys, šūnys, breñda, būdi, kābo* ir t. t. Tačiau apskritai, nežiūrint šių ir kai kurių kitų nedidelių pakitimų, atsiradusių per pastaruosius dešimtmečius lietuvių literatūrinės kalbos normų sistemoje, didžioji dauguma J. Jablonskio gramatikose, ypač 1922 m. gramatikoje, užfiksuotų fonetikos ir morfologijos lyčių yra norminės ir mūsų dienomis.

Labai ryški J. Jablonskio kalbinės veiklos įtaka taip pat dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos sintaksės srityje. Ligi jo kalbinės veiklos pradžios lietuviškų raštų sintaksė, galima sakyti, buvo visiškai padrika, nesunorminta; joje knibždėte knibždėjo daugybė visaip suraizgytų netaisyklingų konstrukcijų. Bet pradėjus rodytis J. Jablonskio straipsniams sintaksės klausimais, o ypač pasirodžius jo 1911 m. „Lietuvjų kalbos sintaksei“ ir 1928 m. „Linksniams ir prielinksniams“, ėmė tvirčiau nusistoti ir tam tikros lietuvių literatūrinės kalbos sintaksės normos. Ir jeigu dabar, sakysim, mūsų raštuose jau nebesapitaiko tokių netaisyklingų sintaksinių konstrukcijų, kaip „buvau *ant stoties*“, „laikraštis eina syki *ant savaitės*“, „institutas *dėl mokytojų*“, „mašinos *dėl rašymo*“, „gavo *į dovaną* po knyga“, „parašė *į vieną dieną*“, „pasinaudodamas *iš progos*“, „*iš priežasties* ligos neatėjau“, „knyga *nuo mokslininko* parašyta“, „jis dirbo *per sargą*“, „sūnus negabus *prie kalbų*“, „mokyklą lankiau *porą metų atgal*“, „laikau *už reikalingą* papasakoti“, „raštas spausdinamas *prigimtoje kalboje*“ ir t. t., tai čia didžiai nusipelnęs yra J. Jablonskis, kuris, remdamasis gausiais liaudies kalbos ir žymesniųjų lietuvių rašytojų pavyzdžiais, nuolatos taisė tokias bei panašias sintaksines konstrukcijas, aiškino linksnių ir prielinksnių vartojimą. Antra vertus, jeigu mes dabar rašome, sakome: „tai *atitinka* tarybinės liaudies *interesus*“, „*atsikratėme* religiniais *prietarais*“, „jis *atstovavo* komjaunimo *organizacijai*“, „aš *tuo nesistebiu*“, „studijos *padarė* jį *sąmoningą*“, „paskaitų klausymas teigiamai *veikė* jo *pažiūrą*“, „*tikime* mūsų *pergalę*“ ir pan., tai čia vėl daug pasitarnavęs J. Jablonskis, kuris pirmasis išvalgiai nustatė tokius ne visai lengvai susekamus veiksmožodinio linksnių valdymo atvejus, būtent, kad *atitikti* reikalauja galininko, *atsikratyti* — įnagininko, *atstovauti* — naudininko. *stebėtis* — įnagininko, *daryti, padaryti, veikti* — galininko, *tikėti* — įnagininko (arba galininko) ir t. t. Apskritai savo sintaksiniais taisymais J. Jablonskis gerokai aptvarkė ligi tol padriką lietuvių literatūrinės kalbos sintaksės sandarą, o savo vadovėliais padėjo pamatus lietuvių kalbos sintaksės mokslui.

Dar akivaizdžiau, negu sintaksės srityje, pastebima J. Jablonskio kalbinės veiklos įtaka dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos leksikoje (žodyne). Čia ta įtaka, iš vienos pusės, pasireiškia tuo, kad 1) nebevartojame daugelio jo pasmerktų žargoninio pobūdžio skolinių bei vertinių, kuriuos ištissus šimtmečius brukte bruko į lietuvių kalbą įvairūs feodalai ir bažnytininkai (pvz. tokių kaip *gaspadorius, kytras, korka, liekarsta, nabašninkas, neprietelis, padlagas, rėdas, smertis, trepės, zoslanas...*; *apturėti* — gauti, *apvaikščioti* — švęsti, *išguldyti* — išversti, versti, *pirmsėdis* — pirmininkas, *paeiti* — būti kilusiam ir kt.) ir 2) nebevartojame jo išpeiktų nevykėlių naujadarų, kurių daug buvo prisikalę buržuaziniai puristai XIX a. gale — XX a. pirmaisiais dešimtmečiais (pvz. tokių, kaip *apšvietūnas* — inteligentas, *buitpieša* — biografija, *būtovė* — istorija, *daiktininkas* — realistas, *didžkuris* — genijus, *įdarbė* — kultūra, *mirčioraša* — nekrologas, *orovė* — klimatas, *sielotyris* — psichologas, *trikampjomata* — trigonometrija, *žodininkas* — formalistas ir kt.). Iš kitos pusės, J. Jablonskio įtakoje minėtos rūšies skolinių vietoje vartojame daugybę jo atgaivintų ir įdiegtų gyvų liaudies kalbos žodžių (pvz. *bičiulis, grindys, gudrus, kamštis, laiptai, mirtis, suolas, šeimninkas, tvarka, vaistas, velionis* ir kt.), be to, plačiausiai vartojame didelį pluoštą jo paties vykusiai sudarytų naujadarų, ypač terminų (pvz. *apyskaita, atvirukas, bendradarbis, daugiskoita, degtukas, deguonis, išpūdis, nepriklausomybė, pažanga, pieštukas, pojūtis, spaudinys, vadovėlis, vaizduotė, vandenilis* ir kt.). Ir reikia pažymėti, kad, kurdamas naujus žodžius, J. Jablonskis dažniausiai vadovaudavosi analoginiais liaudies kalbos pavyzdžiais. Todėl daugelis jo naujadarų yra taip meistriškai sudaryti, jog juos net sunku atskirti nuo šiaip kasdieninių šnekamosios kalbos žodžių. Pvz. *atvirukas, degtukas, pieštukas, vadovėlis* ir kt. žodžiai dabar mums jau tiek įprasti, jog daug kam nė į galvą neateina, kad tai yra J. Jablonskio padarai.

Iš dabar plačiau neprigijusių jo naujadarų galima nurodyti tiktai keletą. Tai *bendramanis*, kurį J. Jablonskis 1914 m. patarė vartoti *vienminčio* vietoje; *draugredaktoris*, kuriuo 1914 m. keitė nevykėlį *sąredaktorių*; *partininkas*, kurį tais pat metais teikė „partijos žmogui“ vadinti; *pažymybė*, kuria 1925 m. keitė *atsižymėjimą*; *pirmaraštis* ir *tikraraštis*, kuriais 1926 m. mėgino pavaduoti *originalą*; *pinigynas*, kurį 1915 m. buvo pradėjęs vartoti *iždo* vietoje; *vadoklis* ir *leidikas*, kuriais 1920 m. vadino „laidų šilumai daiktą“, ir dar vienas kitas. Šitų J. Jablonskio naujadarų vietoje dabar mūsų literatūrinės kalbos vartosenoje labiau paplitę yra *bendramintis* ir *vienmintis*, *bendradaktoris*, *partijos narys*, *pažižymėjimas*, *originalas*, *iždas*, *laidininkas* ir kt. žodžiai ar žodžių junginiai.

Kalbant apie J. Jablonskio indėlį į dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos leksiką bei jos normalizaciją, neišleistas iš akių ir dar vienas dalykas, būtent, jo sugebėjimas iš daugelio gretiminių žodžių atrinkti literatūrinės kalbos normai pačius tinkamiausius, taisyklingiausius. Pvz. iš XIX a. pabaigos raštuose vartotų gretybų *ateiga*, *ateitija*, *ateitis*, *ateisenė*, *ateituvė* J. Jablonskis teikė tik *ateitį*, iš *mokinyčios*, *mokintuvės*, *mokslinỹčios*, *mokyklos*, *mokslainės*, *mokslabučio*, *mokslavietės* — tik *mokyklą*,

iš sągymio, sangenčio, santautiečio, sątėvainio, tautiečio, tautono, viengenchio, vientaučio tik tautietį. Šie ir daugelis kitų jo vykusiai (atsižvelgus į lietuvių kalbos žodžių darybos dėsnius bei polinkius) atrinktų žodžių kaip tik ir yra išgalėję dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos leksikoje.

Tai, kad J. Jablonskio kalbinė veikla buvo tokia įtakinga, ir kad jos pėdsakai dar labai ryškūs visoje dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos struktūroje, nulėmė keletas aplinkybių. Visų pirma, J. Jablonskis buvo išėjęs gerą įžymiųjų rusų kalbininkų (akad. Fortunatovo, prof. Koršo ir kt.) lingvistinę mokyklą ir todėl jau nuo pat savo kalbinės veiklos pradžios galėjo nusistatyti teisingą lietuvių nacionalinės literatūrinės kalbos norminamojo darbo kryptį bei metodą, būtent, savo teikiamas ar peikiamas kalbos lytis visados grįsti autentiškais liaudies kalbos duomenimis. Kitas dalykas, nemaža prisidėjęs prie J. Jablonskio kalbinės veiklos įtakingumo, tai jo paties gera kalbinė nuovoka, aštrus protas ir griežta mąstymo logika. Dėl šių savo ypatybių jis jau nuo pat kalbinės veiklos pradžios geriau už kitus sugebėjo atskirti kalbos šiukšles nuo kalbos grūdų, išvelgti ir atskleisti būdingesnius lietuvių kalbos dėsnius, aiškiai ir tiksliai formuluoti savo apibendrinimus bei išvadas, logiškai aiškinti ir interpretuoti įvairius kalbos faktus. Visa tai dar XIX a. gale iškėlė jį kaip didelį lietuvių kalbos mokėtoją, didelį autoritetą, kurio nurodymų bei aiškinimų negalėjo visiškai ignoruoti net jo priešininkai. Be to, reikia dar atsiminti ano meto istorines sąlygas (tai, kad J. Jablonskis XIX a. pabaigoje — XX a. pačioje pradžioje buvo beveik vienintelis specialius mokslus išėjęs lietuvis kalbininkas), jo atkaklumą (tas pačias klaidas nevengdavo taisyti bei aiškinti po kelis ar net keliolika kartų), pagaliau dar tai, kad per savo ilgą mokslinės ir pedagoginės veiklos laikotarpį jis yra išugdęs didelį būrį lietuvių kalbos mokytojų, spaudos ir kultūros darbininkų, kurie vadovavosi jo nurodymais, kurie toliau tęsė ir populiarino jablonskinės mokyklos tradicijas. Ne vienas J. Jablonskio mokinių dar ir dabar sėkmingai darbuojasi įvairiuose mūsų naujojo tarybinio gyvenimo baruose ir, be abejonės, dar betarpiškai jaučia jablonskinės mokyklos įtaką.

Suprantamas daktas, kad dabar, kai nuo J. Jablonskio kalbinės veiklos praėjo jau keletas dešimtmečių ir galima pažvelgti į ją iš tam tikros istorinės perspektyvos, aiškiau matyti ne tik didžiulė teigiama tos veiklos įtaka, bet ir atskiri neigiami jos momentai. Dėl savo visuomeninių pažiūrų ribotumo, o į amžiaus galą ir dėl to, kad sunkios ligos sukaustytas negalėjo sukaupti gausesnių kalbos duomenų, J. Jablonskis kartais taisydavo ir niekuo nedėtas kalbos lytis (pvz. tokias, kaip *balsiai*, *keliuainikas*, *kitatautis*, *nepriklausomybė*, *norai*, *nuosavybė*, *protėvis*, sėdi *ant kėdės*, rašo *ant lentos*, išėjo *valandėlei*, išvažiavo *kelioms dienoms* ir kt.), kurios plačiausiai prigijusios dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje. Tačiau J. Jablonskio garbei reikia pasakyti, kad tokių nepakankamai pamatuotų ar abejotinių taisyčių yra palyginti nedaug, be to, kad jis, būdamas atkaklus, vis dėlto nebuvo per daug užsispyręs: primygtinai nereikalaudavo visur ir visada sekti jo nurodymais. „Rašydamas šiuos pastebėjimus, vieną teturėjau norą: norėčiau, kad laikraščiai ir rašytojai tais

pastebėjimais — pataisymais, *kur su jais sutinka*, tolimesniam laikui ir naudotusi", — dažnai sakydavo Jablonskis, visuomet pabrėždamas žodžius *kur su jais sutinka*.

Mūsų dienomis, kai lietuvių nacionalinė literatūrinė kalba nuo J. Jablonskio laikų jau yra gerokai pažengusi į priekį, visais atžvilgiais praturtėjusi bei ištobulėjusi, žinoma, kartais gali kilti abejonių ne tik dėl atskirų jo taisymų, bet ir dėl jo pasirinktosios liaudinės norminamojo darbo krypties. Mat, nepaprastai dinamiški tarybinio mokslo, technikos, kultūros augimo tempai beveik kiekvieną valandą reikalauja vis naujų ir naujų kalbos išraiškos priemonių, ir todėl tenkinant tuos reikalavimus, jau nebeįmanoma visur ir visada griežtai laikytis vien tik liaudies kalbos, nes joje daugelio tų priemonių visiškai nėra. Tad dabar literatūrinės kalbos praktikoje tenka kaskart vis daugiau ir daugiau žiūrėti pačios literatūrinės kalbos raidos dėsnių bei polinkių, be to, labiau rūpintis ne tiek atskirų kalbos lyčių liaudiškumu ar gyvumu, kiek jų vartosenos tikslingumu. Tačiau J. Jablonskio gyvenamuoju metu ta jo pasirinktoji kryptis buvo vienintelė teisinga kryptis, kuria eidamas jis pasiekė tokių reikšmingų rezultatų ir nusipelnė žymiausio mūsų nacionalinės literatūrinės kalbos normintojo ir ugdytojo vardą.

Dabar, minėdami 100-sias J. Jablonskio gimimo metines ir didžiai vertindami jo indėlį į lietuvių nacionalinės literatūrinės kalbos kūrybą bei normalizaciją, geriausiai pagerbsime šio įžymaus lietuvių kalbininko atminimą, jeigu ir toliau kūrybiškai plėtosime ir gilinsime jo varytąjį lietuvių nacionalinės literatūrinės kalbos kultūros darbą, jeigu nuolatos rūpinsimės kiek galima geriau, tikslingiau pritaikyti tą kalbą neregėtais tempais bekylantiems vis naujiems ir naujiems į komunizmą žengiančios socialinės lietuvių nacijos reikalavimams.

И. ЯБЛОНСКИС И НАШ СОВРЕМЕННЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК

И. ПАЛИОНИС

Резюме

В статье освещается вклад выдающегося литовского лингвиста И. Яблонскиса (1860—1930) в развитие и нормализации современного литовского литературного языка.

В своих учебниках по литовскому языку и в многочисленных статьях И. Яблонскис впервые установил и теоретически обобщил основные нормы правописания, фонетики, морфологии, синтаксиса, отчасти и лексики современного литовского литературного языка. Некоторые из них с течением времени изменились, были вытеснены новыми, но большинство установленных им норм и до сих пор сохраняются в системе литовского литературного языка.
